
MEDNARODNI DAN MUZEJEV V SLOVENSKEM ETNOGRAFSKEM MUZEJU

Ob mednarodnem dnevu muzejev¹ so v Slovenskem etnografskem muzeju 18. maja 2004 s priložnostno prireditvijo opozorili na temo leta – nesnovno dediščino. S slovenskim odborom ICOM (Mednarodni svet muzejev pri Unescu) in Inštitutom za slovensko narodopisje ZRC SAZU so pripravili muzejsko dopoldne: najprej je bila na sporedu predstavitev knjige dr. Mojce Ramšak *Portret glasov*, sledil je pogovor o nesnovni/neoprijemljivi kulturni dediščini. S tem sta se Slovenski odbor ICOM in SEM pridružila številnim prireditvam v muzejih po svetu, ki opozarjajo na občutljivo skrb za nesnovno kulturno dediščino – pri zbiranju, dokumentiranju, zaščiti in hranjenju, raziskovanju in predstavitvah.

Navzoče je pozdravila in namen prireditve pojasnila gospa Nina Zdravič Polič, pomočnica direktorice SEM in predsednica Slovenskega odbora ICOM. Pojasnila je, da je Unesco na svoji generalni konferenci oktobra 2003 sprejel *Konvencijo o varstvu neopredmetene kulturne dediščine*,² ki dopolnjuje *Konvencijo o svetovni kulturni in naravni dediščini* iz leta 1972, drugače pa ima podlago v številnih drugih normativnih aktih.³ Tudi razprave udeležencev letošnje konference ICOM, ki bo potekala med 2. in 8. oktobrom 2004 v Seulu (Koreja) pod naslovom “Muzeji in nesnovna dediščina”, bodo namenjene prav varovanju nesnovne dediščine, ki s sprejetjem omenjene konvencije kot normativnim aktom tako rekoč vse pristopnice Unesca kot podpisnice zavezuje k skrbi zanjo. Iz naslova jesenske konference je spuščen pridevnik “kulturna”, da bi posebej poudarili tisto, kar je pravzaprav pomembna sestavina definicije neoprijemljive kulturne dediščine, namreč tradicijsko znanje ne le o kulturni, temveč tudi biološki in naravni raznovrstnosti. Etnologom

¹ Več o tem v mednarodnem okviru na spletnih straneh ICOM (<http://icom.museum/2004>).

² Objavljena je pod naslovom *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage* v *ICOM News* 2003, št. 4 in na spletnih straneh Unesca (<http://portal.unesco.org/culture>). Temelje so ji že v prejšnjih letih postavili Unescovo Priporočilo za varovanje tradicionalne kulture in folklore (1989), Unescova Splošna deklaracija o kulturni raznovrstnosti (2001) in t. i. “Istambulska deklaracija” (2002), sprejeta na srečanju kulturnih ministrov.

³ Splošna deklaracija o človekovih pravicah (1948), mednarodni deklaraciji o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah (1966) in o državljskih in političnih pravicah (1966).

in antropologom bližina in prepletanje med “kulturnim” in “naravnim” nikakor ne bi smela biti tuja.

Na temo “nesnovnega”, “neoprijemljivega” je posredno ubrana tudi problematika, ki je bila predmet doktorske disertacije dr. Mojce Ramšak. Njene večšmerne etnološke obravnave življenjskih zgodb na primeru gradiva, zbranega med koroškimi Slovenci in objavljenega v zbirki *Tako smo živeli*, so v prirejeni obliki pod zbirnim naslovom *Portret glasov*⁴ izšle konec lanskega leta. Obsežno in temeljito, v marsikaterem pogledu pionirsko delo je mogoče predstaviti v širšem kontekstu, v katerem je nastalo, in v ožjem okviru sodobnih etnoloških raziskav.

Zbiranje življenjskih zgodb (biografij, avtobiografij) v vedah o človeku in njegovi kulturi ni povsem novo, je pa v zadnjih desetletjih v družboslovju in humanistiki doživelo pravi razcvet, ki ga lahko razumemo tudi kot odziv na spremenjene problemske in metodološke vzorce, na nepotešenost in nezadovoljstvo raziskovalcev ob izpraznjenosti objektivističnih prijemov. Tudi v etnologiji so pomemben vir, katerega moč in izpovednost je bilo treba šele prav premisliti in osvetliti. V tem pogledu je knjiga *Portret glasov* nekakšen metodološki vademekum, saj so v njem predstavljeni prijemi in pasti, ki se nastavljajo v vseh raziskovalnih korakih – in imajo največ opraviti z “discipliniranjem” subjektivnosti virov in raziskovalca (kritika in interpretacija virov, poklicna etika). Temu je avtorica namenila obsežno pozornost v delu samem kakor tudi ob tokratni predstavitvi, prvi v Ljubljani. Strnila je drobce iz svojih izkušenj in doživljanja ljudi in življenjskega utripa na avstrijskem Koroškem, med raziskavo skrbno zapisovanih v terenski dnevnik, opozorila na tiste segmente pripovedi, ki so najbolj poudarjeni in govorijo tako rekoč sami zase (npr. družinsko in skupnostno življenje), kakor tudi razmeroma prezrte vsebine, napol skrite v pripovedih (npr. beraštvo, asimilacija). Za vse pa velja, da je temeljitejša interpretacija oprta na širšo kontekstualizacijo, ki je mogoča šele ob uporabi drugih virov. Življenjske zgodbe so tako v etnologiji eminenten ‘primarni’ vir, ki mestoma neposredno, drugod pa posredno govori hkrati o individualnih usodah, ki spletene druga z drugo pripovedujejo tudi o kolektivni identiteti Slovencev na avstrijskem Koroškem v 20. stoletju.

Zunaj ožje strokovnega okvira ima namreč zbirka *Tako smo živeli* izjemno pomembno spominsko funkcijo za narodno samozavest koroških Slovencev. V zbirki natisnjene življenjske zgodbe so ljudje sprejeli izjemno naklonjeno, kar je nedvomno dragoceno priznanje pozornosti, spočeti pred dobrim desetletjem z zasnovano načrta dr. Marije Makarovič, da se zberejo njihova življenjska pričevanja. Tistim, ki so se bili pripravljani zaupati papirju ali tonskemu traku, je veliko pomenilo že samo to, da nekoga utegnejo zanimati njihova življenja. Zdaj, ko so natisnjena v desetini knjig, je priznanje še večje. Njihovo zaupanje je bilo povrnjeno z zapisano besedo, v mozaik zgodovine “od spodaj”, katere pričevalec je omenjena zbirka. – Vendar je to že druga zgodba, zgodba prav te knjige (ob zbirki seveda), preskok v strokovno presojo obsežnega načrta, ki strokovno argumentirano, zavzeto in prepričljivo kaže

⁴ M. Ramšak: *Portret glasov. Raziskave življenjskih zgodb v etnologiji – na primeru koroških Slovencev*. Ljubljana: Društvo za proučevanje zgodovine, antropologije in književnosti, 2003. 429 str., ilustr.

na naložene raznotere plasti individualnih in kolektivnih usod, menjave časov, občutij, torej vsega tistega navidez neoprijemljivega in zmuzljivega. Za analizo in interpretacijo težko ulovljivega pa so, kakor nas opozarja knjiga *Portret glasov*, potrebna trdna raziskovalna izhodišča, ki jih tudi sama ponuja. Knjiga za počasna in križna branja.

262

Po kratkem premoru za klepet je sledila "okrogla miza" oz. pogovor o tistem segmentu dediščine, ki se v angleščini imenuje *intangible cultural heritage* in v slovenščini zanjo še ni utrjen prevedek, ponujajo pa se izrazi *neopredmetena*, *neoprijemljiva*, *neotipljiva*, *nesnovna* dediščina. Kaj lahko glede na njen s konvencijo definiran pomen izraz pove tukajšnjim etnologom in folkloristom in kakšno raziskovalno metodologijo zahteva, sta bili izhodiščni vprašanji, za katera so bili s komentarji povabljeni raziskovalke in raziskovalci, ki se v svoji praksi bolj neposredno spoprijemajo z nesnovnimi kakor snovnimi razsežnostmi kulture: dr. Marjetka Golež Kaučič, mag. Drago Kunej in dr. Marko Terseglav (vsi iz Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU), dr. Naško Križnar in dr. Mojca Ramšak (oba iz Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU). Z za muzejske etnologe osrednjim vprašanjem – nesnovnim v predmetnem – je bila nagovorjena mag. Inja Smerdel (direktorica SEM). Pogovor sem vpeljala in krmarila podpisana.

Za izhodišče se je zdelo smiselno pogovor omejiti na dve ravni – o splošnih vprašanjih dediščine in o diskutabilnem "razmerju" med snovno in nesnovno dediščino.

Ob široki etnološki definiciji kulturne dediščine (tako rekoč vse pridobitve kulture v pomenu človekove kulturne ustvarjalnosti, človekovega spreminjanja ožjega in širšega življenjskega sveta, posegov vanj itn.), ki nima nič skupnega z elitistično definicijo kulture oz. "velikimi spomeniki" kulturne dediščine, je najbrž – ko govorimo o varovanju (in merilih zanj) – ključnega pomena, katere funkcije ali pomene v njej vidijo ljudje, ki z dediščino živijo, kako se o njej razpravlja v tokovih javnega diskurza (politika, za dediščino odgovorne institucije) in, navsezadnje, kako na dediščino gledajo raziskovalci, ki se jim kulturna dediščina ali njeni posamični segmenti postavljajo za raziskovalni izziv.

Nič novega ni, če rečemo, da so nazori in odnosi do dediščine ali – bolje – različnih dediščin časovno oz. zgodovinsko spremenljive kategorije, podvržene doživlajaskim, ideološkim in strokovnim premenam. V zadnjem desetletju ali dveh je v humanistiki in družboslovju prevladujoče očišče tudi ob premislekih o dediščini in tradiciji identiteta, torej pojem, ki s stališča samoopredelitve posameznikov ali skupin in opredelitev od zunaj govori hkrati o enakosti ali enosti in razločkih oz. raznovrstnosti. Ob tem je kulturna ustvarjalnost markirana kot specifika človeškosti, kulturna raznovrstnost pa posebna vrednota. V procesu ustvarjanja identitet ima tradicija večplastne učinke, povezane s krajem in časom rojstva, socializacijskim oz. inkulturacijskim procesom, krajem oz. kraji prebivanja, starostjo, statusom, pogledom na svet, obzorjem. V tem smislu ji ni mogoče uiti, saj daje mere času in prostoru, ju osmišlja – kot pogled iz sedanosti na preteklost, ki ni neogibno ali pa sploh ni enak tistemu, kar smo vajeni razumeti pod pojmom zgodovina. Je prej tisto, kar

živi v individualnem in kolektivnem spominu, ki sta izbirčna na poseben, drugačen način kakor historiografija.

Institucionalno varovanje ali skrb za dediščino ni strokovna muhavost ali samozadovoljstvo, ki bi se napajalo ob vodnjaku globin preteklosti, nostalgije, stilizacij, estetizacij in konservativnosti, ampak je način razpravljanja o vezeh med sedanjostjo in preteklostjo. Je torej aktual(istič)no, "primerno" času in je njegova sled. Je, navsezadnje – tudi – legitimno, saj k ukvarjanju z njo zavezujejo povsem normativni okviri, od Unescovih navzdol.

Tisti, ki so za varovanje poklicani, so razvili niz empiričnih in interpretativnih postopkov (odkrivanje, evidentiranje, dokumentiranje, zaščita in hranjenje, raziskovanje, promocija s predstavitvami in uporaba), s katerimi na svoj poseben način sledi preteklosti prevajajo v zgodovino.

Po črki Unescove *Konvencije ...* je opredelitev snovne / neoprijemljive / neopredmetene / nematerialne dediščine naslednja: "Prakse, predstavitve, izrazi, znanja, veščine – kakor tudi inštrumenti, predmeti, artefakti in z njimi povezani kulturni prostori – ki jih skupnosti, skupine, v nekaterih primerih posamezniki prepoznavajo kot del svoje kulturne dediščine. To neopredmeteno kulturno dediščino, ki se prenaša iz generacije na generacijo, skupnosti in skupine nenehno poustvarjajo kot odziv na svoje okolje, z interakcijo z naravo in svojo zgodovino, kar jim daje občutek identitete in kontinuitete, s tem pa spodbuja spoštovanje do kulturne raznovrstnosti in človeške ustvarjalnosti."⁵

Opredelitev je tako široka, da se dotika tako rekoč vse etnološke in folkloristične problematike, pri čemer je etnološka teorija vsaj že pred desetletji, če smo natančnejši, pa v nastavkih zanjo že veliko prej, problematizirala ločevanje med material(izira)nim in nematerial(izira)nim in pokazala, kako je ta ločnica neprimerna in neutemeljena.⁶

V pogovoru je najprej Marjetka Golež Kaučič kot pomemben zgled znanstvenega ukvarjanja z nesnovno dediščino predstavila raziskave slovenske ljudske duhovne kulturne v Glasbenonarodopisnem inštitutu ZRC SAZU in opozorila na specialne metodološke postopke, ki zaznamujejo vse raziskovalne faze (od odkrivanja do predstavitev) glede na specifikke virov (rokopisni, zvočni posnetki itn.). Na prvem mestu je poudarila pomen, ki ga imajo raziskave pesemskega, plesnega in glasbenega izročila za narodovo identiteto, pomen dediščine v družbi drugih narodov in dežel na svetovnem zemljevidu. V zvezi s tradicijo je opozorila na dvojce: na proces spreminjanja inovacij v tradicijo in pa na ključni vprašanji – kaj ogroža dediščino (tendenco h kulturni uniformiranosti, komercializacija, vplivi medijske kulture) in kaj jo oživlja. V procesu oživljanja in širše ohranjanja ima znanstvenoraziskovalno delo posebej pomembno vlogo, saj lahko z ustreznimi načini predstavitev dediščine, ki so zadnje dejanje v raziskovalnem procesu, utrjuje zavest o njenem pomenu. V zvezi s tem je omenila, da ima Glasbenonarodopisni inštitut status mednarodno

⁵ *Vabilo SEM* (vir, gl. op. 2).

⁶ Gl. npr. G. Wiegelmann, 'Materielle' und 'geistige' Volkskultur. Zu den Gliederungsprinzipien der Volkskunde, *Ethnologia europaea* 4(1970): 187–193.

priznanega zvočnega arhiva, ki si prizadeva, da bi se vključil v Unescovo zbirko *Glasba sveta* in zbirko nacionalnih arhivov *Spomin sveta*.

Nekaj posebnosti o "obdelavi" v zvočnem arhivu je predstavil Drago Kunej, specialist za zvok oz. akustične raziskave. Najpomembnejša naloga je ohraniti verodostojno dokumentacijo, kar pomeni, da morajo biti zbiralska in dokumentacijska merila znanstvena in ne estetska (tako so npr. neprimerni vsakršno "čiščenje" ali drugačni posegi v gradivo). Nanizal je nekaj konkretnih zgledov, ki vsi po vrsti kažejo, da navidez povsem tehnična skrb za zbirke dejansko seže tudi že na vsebinsko in metodološko polje (npr. trajnost zaščite v različnih starejših in sodobnih medijih – pri slednjih, ki sicer veliko obljublajo, velja previdnost, saj npr. digitalizacija še ne pomeni tudi zaščite).

264

Naško Križnar se je osredotočil na izhodišče pogovora – nesnovno, neopredmeteno, neulovljivo v raziskavah dediščine oziroma po njegovem, bolje rečeno, kulture – in se vprašal, ali gre pri tem za ponujeno novo ime in s tem tudi kake nove prijeme. Nesnovnost je po njegovem mnenju in izkušnjah (terenskih in z avdio-vizualno dokumentacijo) bistvena značilnost kulture – to je znanje, to so vrednote ljudi, ki najbolj zanimajo etnologe. Ko gre, konkretno, za vizualno dokumentacijo, pa se je pomembno zavedati, da lahko dokumentiramo samo manifestno raven kulture, latentna kultura je "skrita" v ozadju. Zato pri znanstveni dokumentaciji, ki dokumentira pravzaprav lahko le troje – človeka (v gibanju), kulturno okolje in govorečega človeka –, cilj ni snemanje (v pomenu filmskega ustvarjanja), temveč beleženje tistega vidnega, oprijemljivega, ki govori o neopredmetenem. V tem pogledu etnologi ne potrebujemo nove terminologije oziroma ta terminologija v ničemer ne posega ali spreminja kvalitativnih raziskav, značilnih za etnologijo.

Z muzejskega oz. muzeološkega vidika je temu mnenju potrdila Inja Smerdel s konkretnim primerom. Za potrebe kulturne ministrice na srečanju v Istanbulu pred dvema letoma, na katerem je že tekla beseda o nesnovni dediščini, je s stališča raziskovanja in razstavne prakse v SEM pripravila kratko pojasnilo, kako se muzejski etnologi spoprijemajo z razmerjem med snovnim (v predmetih) in njihovo "govorico" o nesnovnem. Tj. pravzaprav tisto etnologom domače vprašanje, ali lahko predmeti oz. zbirke govorijo o načinu življenja oziroma v kulturi in kaj o tem povedo. Razstavna praksa ne le v SEM, temveč tudi v drugih muzejih, ponazarja, kako je mogoče s predmetnimi in vsemi drugimi viri, ki kontekstualizirajo njihovo rabo, pomene, znanja, veščine, vrednote ..., na muzeološko inovativne načine pokazati in aktualizirati kulturno dediščino.

Marko Terseglav je v zvezi z materialno in nematerialno dediščino opozoril predvsem na odnos države in širše javnosti do varovanja kulturne dediščine. Medtem ko je skrb za fizično varovanje materialne dediščine relativno uzaveščena in tudi pravno formalno urejena (konservatorska in muzejska praksa), pa je ohranjanje nesnovne dediščine in varovanje še živega znanja primerjalno v precej nezavidljivem položaju. To se lepo kaže v (ne)skrbni za specifične zbirke, ki jih hranijo raziskovalne ustanove. V zvezi z Unescovimi deklaracijami, priporočili itn., ki zavezujejo tudi

našo državo, se zdi, da obtičijo v predalih Ministrstva za kulturo, namesto da bi se prevodi, objavljenimi npr. na spletnih straneh, pripomogli k dejavnemu odnosu do dediščine, k uresničevanju splošnih teženj in ne zgolj deklarativni skrbi zanjo. Le ob dobri seznanjenosti vseh, ki se z dediščino ukvarjajo, bi bilo mogoče razpravljati tudi o tem, kaj iz naše dediščine sodi v zakladnico svetovnih spomenikov kulture, kamor seveda ne sodijo le materialne sestavine in "tradicija na pokopališču".⁷ Dokler ne bo povsem jasno, kaj nalagajo Unescovi dokumenti, se bodo nadaljevale težave na lokalni in nacionalni ravni. To je za zbirke nesnovnega pomembno tudi zato, ker so na državni ravni sprejete odločitve lahko tudi predmet sklicevanja in argumentacije pri prošnjah za finančna sredstva. – V zvezi s tem je predlagal, da bi osrednje etnološke ustanove naslovile na ministrstvu za kulturo in znanost prošnjo za dodatno podporo, ki bi spodbujala pripravo zbirk v oblikah, primernih za elektronske medije. V razpravi je nato Mojca Račič opozorila na potrebna sredstva, ki bi širila možnosti dostopa do gradiva zbirk v klasični obliki (npr. priprava manjših vodnikov po zbirkah).

Ralf Čeplak Mencin se je vključil v pogovor o terminološkem vidiku z ugotovitvijo, da Unesco v zadnjih letih posebej poudarja nesnovno dediščino predvsem zaradi položaja t. i. tradicionalnih ljudstev oz. etničnih skupin: njihovo znanje je ob tem, da ob globalizacijskih učinkih tone z njihovimi zadnjimi nosilci, zelo izrabljeno (tako rekoč "brez navedbe vira") in ga je treba posebej zaščititi. Drugače pa – dokler deklaracij in konvencij ne podpišejo vse države, ne veljajo oz. nimajo nikakršne moči.

Ob vprašanjih zaščite in ohranjanja dediščine je bil Naško Križnar skeptičen, zlasti ko gre za zaščito prostora oz. njegovo kvaliteto, saj sta načelo in zahteva po zaščiti tako rekoč diametralni kapitalskim interesom. Pri tem so konflikti z upravljalci prostora neizogibni.

Gorazd Makarovič je soglašal s pomenom zaščite (tu so na svetovnem rokovniku na prvem mestu jeziki⁸), pri čemer sta glavni nalogi evidentiranje in dokumentacija (in za marsikateri segment kulture je to tudi edini način ohranitve). Ko pa se pri nas sprašujemo, kaj je treba zaščititi in ohraniti v živi zavesti, je odgovor težaven: nimamo namreč sinteze, kakršna je npr. Novakova *Slovenska ljudska kultura*, ki bi danes ponujala napotilo, kaj je v naši kulturi tisto posebej pomembno, s čimer bi se mogli predstavili svetu (če izvezamo potico ipd.). Torej naloga, ki še čaka.

Aleš Gačnik je pozdravil tokratni pogovor in predlagal, da bi nadaljevali s takšnimi okroglimi mizami, ki bi jih povezovala misel na "prihodnost tradicije in

⁷ Namreč, v Unescov razvid "mojstrovini" kulturne dediščine so uvrščena kulturna območja, živo tradicijsko znanje, ustno izročilo, scenska umetnostna ustvarjalnost, tradicionalna glasba, obredi in praznovanja. Gl. *Proclamation of Masterpieces ...* na <http://www.unesco.org/culture/intangible-heritage/masterpiece.php>.

⁸ Op. I. S. G.: Unesco poroča, da je več ko 50 % od 6000 jezikov na svetu ogroženih, 96 % jezikov govornijo le 4 % svetovnega prebivalstva, 90 % jezikov sveta ni predstavljenih na svetovnem spletu, povprečno v dveh tednih "izumre" en jezik, 80 % afriških jezikov nima pisave, polovica vseh jezikov je doma v osmih deželah: Papui Novi Gvineja (832), Indoneziji (731), Nigeriji (515), Indiji (400), Mehiki (295), Kamerunu (286), Avstraliji (268) in Braziliji (234).

varovanje za razvoj”, in jih pripravili več z omejeno problematiko, npr. samo o zbiranju, o postopkih zaščite, vrednotenju, predstavitev itn.

V zadnjem delu sta bila predstavljena še dva primera ukvarjanja z nesnovnim v kulturi.

Najprej je Mojca Ramšak predstavila nastavke in prve ugotovitve iz svoje raziskave opravljanja in obrekovanja – kot žanrov vsakdanje komunikacije, v katerega se vtiskajo norme in vrednote družbenega okolja.

266 Zgodovinarica Alenka Burja pa je predstavila dejavnost Slovenskega centra za ustno zgodovino. Skupina se zavzema za interdisciplinarne prijeme pri spodbujanju ohranjanja izročila v neposrednem življenjskem okolju (Medvode in okolica), ki so ga ponazorili s projektom oz. simbolično instalacijo *Flancanje* v prostorih SEM. Dopolnil jo je član tega centra, režiser in Zbiljčan Franci Cegnar, ki se mu zdi pomembno, da se izročilo skozi različne prakse, tudi umetniške, vrača med ljudi.

Ingrid Slavec Gradišnik